

Det svenska teckenspråket – ett svenskt språk

Tommy Lyxell

Sammanfattning

Det svenska teckenspråket är ett språk som funnits i Sverige under lång tid, men ändå har det inte status som ett nationellt minoritetsspråk. Många teckenspråkstalare menar att de borde få samma språkliga rättigheter som infödda minoritetsgrupper. De tycker att dövhet inte i första hand bör ses som en funktionsnedsättning utan som en språklig och kulturell markör. De förespråkar ett etniskt synsätt och menar att teckenspråkiga bör ses som en folkgrupp. Till gruppen räknas också hörande teckenspråkstalare vars rättigheter bör värnas. Denna artikel beskriver det svenska teckenspråkets utveckling, språkets struktur och språkets ställning i det svenska samhället i ett språkvårdsperspektiv.

Inledning

Det svenska teckenspråket är ett språk som talas i Sverige. Det finns inga säkra uppgifter om hur länge det har använts, men ett rimligt antagande är att någon form av teckenspråk har talats så länge det har funnits döva personer. I en skriftlig handling från 1759 hos Kungliga Vetenskapsakademien nämns en döv person i Kalmar, som sägs kunna läsa och skriva samt utföra matematiska räkneoperationer som addition och subtraktion. ”Han tecknar dessutan väl sina tankar, som merendels dumbar pläga, i synnerhet för dem som äro vane vid honom” (Ahlgren, Bergman 2006). Men förmodligen var de sociala kontakterna begränsade. Sverige var fortfarande ett bondesamhälle, och avstånden mellan döva var stora och tillgång till färdmedel var begränsade.

När skolor för döva inrättades under 1800-talet ledde det till att döva barn från olika delar av landet träffades och på så sätt utvecklade ett gemensamt språk. Det är en myt att teckenspråket skapades av lärarna på dövskolorna. I själva verket använde lärarna sig ofta av det språk som barnen redan hade. En del lärare konstruerade tecken för olika begrepp som undervisningen använde. Det fanns diskussioner om det verkligen var rätt väg att gå. Den norske dövlararen Sigurd Skavlan menade att teckenspråket borde ses som ett språk och inte som en metod för undervisning. Han var kritisk mot det som kallades metodiska tecken, som var konstruerade tecken som läraren använde i undervisningen, och skrev i en uppsats år 1875: ”De dövstumma har – just för

att tecken är deras element – i allmänhet en särskild skönhet och finess, med vilken de förstår att utföra sina tecken. En hörande har svårt att tillägna sig detta, och skulle knappast vara deras överman.” (Andersson 2009).

När eleverna lämnade skolan stannade en del kvar på orten och bildade dövföreningar¹. Den tätare kontakten mellan teckenspråkiga ledde till att teckenspråket normerades, till en början regionalt och så småningom nationellt.

Antalet modersmålstalare i teckenspråk

Det svenska teckenspråket talas av döva, men också av hörande och personer med hörselnedsättningar. Enligt lingvisten Mikael Parkvalls beräkningar finns det omkring 12 000 modersmålstalare i svenskt teckenspråk (Parkvall 2015). Av dessa är omkring 8 000 barndomsdöva. Hörande barn som har döva föräldrar växer upp med svenskt teckenspråk som modersmål. De utgör drygt 5 000 individer, så ungefär 40 procent av modersmålstalarna är hörande. Teckenspråk har traditionellt förknippats med döva, men fler och fler döva föräldrar inser att deras hörande barn också behöver få stöd att utveckla sina teckenspråkskunskaper.

Till detta kommer yrkesmänniskor, familj och vänner som tillägnat sig svenskt teckenspråk och som använder språket i sitt yrke eller inom familjen. Om man räknar med dessa individer så beräknas det finnas mellan 30 000 och 100 000 individer som använder svenskt teckenspråk i mer eller mindre grad. Den högre siffran bygger på att det finns 10 000 döva teckenspråkiga modersmålstalare, som i sitt sociala nätverk har kontakt med tio unika individer som i mer eller mindre grad behärskar det svenska teckenspråket.

Svenskt teckenspråk är inte det enda teckenspråket som talas i Sverige. Det finns modersmålstalare av andra nationella teckenspråk, t.ex. finlandssvenskt, rumänskt och iranskt teckenspråk. Enligt Parkvall (2015) utgör denna grupp knappt 1 000 individer. De flesta som bosätter sig i Sverige övergår snabbt till att använda svenskt teckenspråk, men det finns undantag. Under 1970-talet kom det en relativt stor population från Rumänien som bosatte sig i Stockholmsområdet. Denna grupp fortsatte att använda sitt eget teckenspråk sinsemellan men använde svenskt teckenspråk med andra teckenspråkiga. Många inflyttade håller också kontakt med sina forna hemländer och underhåller på så sätt sina färdigheter i sitt modersmål (Danielsson 1991).

Regional variation

Det finns en språklig variation i det svenska teckenspråket som beror på geo-

---

¹ Den första dövföreningen grundades i Stockholm 1868.

grafisk spridning. Eftersom skolorna låg långt ifrån varandra ledde det till att tecken för samma begrepp kunde se olika ut. Under 1900-talets första hälft fanns det många olika tecken för samma begrepp. Ett exempel är tecknet för 'våffla' som hade fyra teckenvarianter. Tecken för 'apelsin' och 'räv' fanns i flera varianter (Hedberg 2006). Skillnaderna i språkbruket kunde spåras till de regioner där dövskolorna var förlagda.

Den regionala variationen håller på att försvinna i det svenska teckenspråket på samma sätt som det gör för talade dialekter. Videotekniken, mer synlighet i tv och rikstäckande gymnasieskolor, där elever från olika delar av landet går, har bidragit till detta (Hedberg 2006). It-tekniken har ytterligare skyndat på utvecklingen mot ett standardiserat svenskt teckenspråk. I dag är det möjligt att posta videomeddelanden i sociala medier. Den språkliga variation som finns i dag hänger framför allt samman med ålder, sociala grupper och akademiska studier – inte regionala skillnader.

I mitten av 1980-talet bedrev Sveriges Dövas Riksförbund ett projekt med namnet *Dokumentation av ålderdomliga och regionala tecken samt dövas historia*. Äldre döva som var födda i början av 1900-talet intervjuades och fick berätta om barndomstiden, tiden i skolan, om arbetslivet och föreningslivet (Hedberg 2006). Genom avtal har originalbanden överförts till Institutet för språk och folkminnen, som är den myndighet som Språkrådet tillhör. Forskare kan använda materialet för att studera förändringar i språkbruket, men också för etnologiska studier.

Lite om det svenska teckenspråkets struktur

Det svenska teckenspråket blev föremål för språkvetenskapliga studier i början av 1970-talet. Forskningen byggde till en början på de tankar som den amerikanske lingvisten William Stokoe utvecklat ett decennium tidigare. Den tidiga forskningen var inriktad på att studera det mest iögonfallande särdraget i teckenspråk, nämligen tecken som utförs med händerna. De kallas för manuella komponenter. De språkliga drag som uttrycks med ansikte, huvud och kropp kallas för icke-manuella komponenter.

Teckenspråkets grammatik har beskrivits i forskningsrapporter och artiklar, men det var först 2006 som det gjordes en sammanställning av grundläggande grammatiska drag i det svenska teckenspråket. Sammanställningen ingick i en kunskapsöversikt som ingick i den statliga Teckenspråksutredningen (SOU 2006:29). I kunskapsöversikten beskrivs bland annat ordklassbestämningar, teckenbildningsprocesser och satsbildning i svenskt teckenspråk (Ahlgren, Bergman 2006).

Språkrådet publicerade 2015 en webbsida om det svenska teckenspråkets

grammatik (Språkrådet 2015)². På webbsidan kan man se språkliga exempel i videofilmer, vilket är åskådligare än att titta på stillbilder. Språkrådets grammatikbeskrivning bygger på aktuell forskning som gjorts om svenskt teckenspråk. Många av exemplen i denna artikel är hämtade från Språkrådets webbsidor om det svenska teckenspråkets grammatik.

Annotering av tecken

Det svenska teckenspråket saknar ett skriftspråk. Ett viktigt skäl till det är att teckenspråk är ett visuellt språk och uttrycker många språkliga signaler samtidigt. Det gör det svårt att fånga teckenspråk i skrift. Ett tecken består av många olika fonetiska särdrag som uttrycks samtidigt, och det skulle behövas många grafer för att beskriva detta. Likväl finns det ett behov av att beskriva teckenspråk i skrift, framför allt inom forskningen, och det har utvecklats annotationskonventioner för att fånga teckenspråk i skrift.

Stockholms universitet har tagit fram ett fonetiskt transkriptionssystem för svenskt teckenspråk. Med hjälp av symboler kan tecken beskrivas utifrån läge, handformer, händernas attityd- och rörelseriktning och rörelsearter (Bergman, Björkstrand 2015). Transkriptionssystemet är dock komplext och det krävs träning för att förstå symbolerna. Därför har det parallellt utvecklats annotationskonventioner som delvis bygger på det svenska skriftspråket och är mer följsamt att läsa (Wallin, Mesch 2015). Det går till så att man skriver svenska ord som ligger nära betydelsen hos tecknet, till exempel PAPPA, som har betydelsen 'pappa'. Man skriver ordet i versaler för att markera att det inte är ett svenskt ord. En del teckenvarianter har samma eller närliggande betydelse. Dessa kan särskiljas genom att man anger handformen, till exempel ARBETA(GG) och ARBETA(JJ). Tecknens typologi eller morfologi markeras med symbolen @ följt av en bokstav eller bokstavskombination, t.ex. "b" som står för bokstaverat tecken eller "rd" för reduplikation av rörelsen hos ett tecken. Verb skrivs alltid i infinitivform.

I tecknade språk uttrycks grammatiska signaler i ansiktet, genom rörelser på huvudet, med kroppen och med blicken. Detta kallas för icke-manuella grammatiska signaler. Även icke-manuella grammatiska signaler kan beskrivas med annotationer.

I annotationsprogrammet ELAN (Max Planck Institute for Psycholinguistics 2016) kan man beskriva många samtidiga språkliga signaler parallellt på flera rader. Tillvägagångssättet påminner om att skriva partitur på notblad för musikorkestrar.

---

² Grammatikbeskrivningen har gjorts av Sebastian Embacher, språkvårdare i svenskt teckenspråk.

Tecknens uppbyggnad

Det svenska teckenspråket är ett visuellt språk och det betyder att artikulatorerna är synliga. Tecken kan delas upp i tre aspekter: artikulator, artikulationsställe och artikulation. Artikulatoren består av en eller två händer, artikulationsställe är andra handen, annat ställe på kroppen eller ett neutralt läge framför kroppen. Med artikulation menas de rörelser som händerna utför. Det finns 38 tillåtna handformer som används i svenskt teckenspråk (Avdelningen för teckenspråk, Institutionen för lingvistik, Stockholms universitet 2014). Till detta kan tilläggas munrörelser, som ger ytterligare information om tecknen och som ibland är nödvändiga för att skilja tecken från varandra.

Olika typer av tecken

Det svenska teckenspråket består av typer av tecken som kan delas in i två huvudgrupper. Först har vi *lexikala tecken* som kan hittas i olika teckenordlistor. De har en grundform och välavgränsad betydelse som kan beskrivas i en ordbok. Den andra gruppen kallas för *avbildande tecken* och har inte en bestämd grundform. Avbildande tecken är verbkonstruktioner som återger en situation. Den språkliga formen varierar och betydelsen kan bara uttydas i den språkliga kontext de används i. Det gör det problematiskt att beskriva dem i ett lexikon.

Många lexikala tecken har teckenformer som är *motiverade*. Med detta man menas att tecknet tar fasta på framträdande drag hos föremåls former eller imiterar rörelser hos föremål. Ett färskt exempel är tecknet FUTSAL, som visar två utsträckta händer som slås ihop två gånger (representerar femmannalag). En del lexikala tecken har sitt ursprung i gester. Ett exempel är KOMMA, som hämtat sin form från den vinkande gesten med betydelsen 'kom till mig'. Gesten har genomgått en konventionaliseringsprocess där vinkningen har försvunnit och istället ersatts med en rörelse inåt mot kroppen. Betydelsen har förändrats och gesten har fått den mer generella betydelsen 'komma'.

När man inte kan se något samband mellan tecknens form och deras betydelse kallas de för *arbiträra tecken*.

Satsbildning

Det svenska teckenspråket är i grunden ett SVO-språk. Påståendesatser inleds med ett subjekt, därefter kommer verbet och slutligen ett objekt om det finns ett sådant. Om subjektet är en pronominal pekning (annoteras PRO) kan subjektet hamna sist i satsen t.ex. KÖPA BIL PRO ('hen köpte bilen'). Är subjektet en nominalfras måste subjektet inleda satsen, t.ex. PAPPA KÖPA BIL ('pappa köpte bilen').

I svenskt teckenspråk finns det inga krav på att satser måste innehålla verb.

Det krävs därför inget kopulaverb som i svenskan. I svenskt teckenspråk kan ett substantiv fylla funktionen som predikat i en sats, t.ex. MAMMA LÄRARE ('mamma är lärare'). Många gånger är det svårt att bestämma tecknens ordklassstillhörighet enbart genom att studera formen hos tecknet. Ett exempel är tecknet FÖRSLAG, som antingen kan vara ett substantiv eller ett verb. Det är framför allt genom semantisk och syntaktisk analys som en ordklassbestämning kan göras, inte genom att man studerar tecknens formegenskaper. Verb är den ordklass som har rikast böjningsmönster.

Skillnaden mellan en påståendesats och en frågesats av typen ja/nej-frågor markeras inte med ändrad teckenföljd utan med icke-manuella grammatiska signaler som höjda ögonbryn och lätt framåtlutad kropp. Den annoterade satsen PAPPA SNÄLL kan därför uppfattas både som en påståendesats och en frågesats om man inte samtidigt beskriver de icke-manuella grammatiska signalerna. Frågeordsfrågor markeras med ihopdragna ögonbryn tillsammans med ett tecken för frågeordet, t.ex. VAD HETA PRO ('vad heter du?'). Även vid uppmaningar framgår de grammatiska markörerna av huvudet och kroppen. Tecknet utförs med snabbare och kortare rörelser och med huvudet lätt nedåtböjt.

Det finns ingen specifik bisatsordföljd i svenskt teckenspråk, utan bisatser har rak ordföljd. Ofta inleds bisatser med en bisatsinledare, som OM@b i villkorsbisatser, ORSAK i orsaksbisatser och AVSIKT i avsiktsbisatser. Men även här har icke-manuella grammatiska signaler en viktig funktion. En relativsats markeras normalt med höjda ögonbryn, uppdragna kinder och indragen haka.

Teckenrummet bidrar med betydelse

Teckenrummet, dvs. området framför den tecknades kropp, har ofta en betydelsebärande funktion i teckenspråk. Genom att rikta pekningar eller tecken i riktningar framför kroppen pekas referenter eller platser ut i texten. Dessa referenter och platser har kallats för *deixis*, *lokalisat*ion och *locus*. Ibland bidrar kroppsavridning och blickriktning med betydelse. Då kallas det för *rolltagning* eller *perspektivbyte*, eftersom växlingarna påminner om att tecknaren tar på sig en annan persons roll. Benämningar som *konstruerad handling* och *konstruerad dialog* använd också.

Men hur beskriver man riktning i tomrummet framför kroppen med fonologiska termer? Vilken språklig betydelse har tomrummet, och har en riktning morfemstatus? Dessa frågeställningar har forskare haft svårigheter att ge svar på. Termer som används inom den traditionella grammatiken har i detta fall inte varit till någon hjälp och forskare har behövt utveckla nya beskrivningsmodeller.

Under 1990-talet började teckenspråksforskare intressera sig för kognitiv lingvistik. Inom kognitiv lingvistik studerar man språket "som en del av en större, allmän kognitiv förmåga, och inte skild från andra kognitiva funktioner i hjärnan" (Vogel 2011:19). Teoretiska modeller inom kognitiv lingvistik har visat sig vara användbara när betydelsen hos tomma områden i teckenrummet ska beskrivas. De teoretiska ramverk som framför allt har använts för studier i teckenspråk är *mental space theory* (Fauconnier 1985) och *conceptual blending theory* (Fauconnier, Turner 2002). I dessa teorier behandlar man språkligt innehåll som kognitiva processer som kallas mentala rymder. Konstruktionen av dessa rymder och blandningen mellan dem (eng. *blend*) skapar betydelse.

Dessa tankegångar har vidareutvecklats av den amerikanske teckenspråkslingvisten Scott Liddell. Liddell tar fasta på att teckenspråk har synliga artikulatorer som kan riktas mot osynliga referenter i teckenrummet. Betydelsen hos dessa referenter skapas genom blandning av mentala rymder. För att förklara hur detta går till har Liddell lanserat termen *real space*. *Real space* är "a person's current conceptualization of the immediate environment based on sensory input" (Liddell 2003:82). Det handlar om hur tecknaren konceptualiserar rummet framför sig i en här-och-nu-situation och med språkliga medel vill få lyssnaren att skapa samma mentala föreställning. *Real space* är en mental rymd som skiljer sig från andra mentala rymder genom att den bygger på sinnesintryck, i huvudsak synen. *Real space* handlar inte om "verkligheten" så som den utspelar sig framför ögonen, vilket termen kan förleda en att tro, utan är en konceptualisering av en situation. Konceptualiseringen sker i huvudet, i den mentala rymd som benämns *real space*. Element från andra mentala rymder kopplas ihop (eng. *mapping*) med element i *real space* och skapar en *real space blend*, en konceptuell blandning av element från olika mentala rymder.

Hur en *real space blend* uppstår kan åskådliggöras med detta exempel. En person berättar att dennes far har suttit vid datorn och jobbat dagen innan. Hen kan beskriva detta genom att göra tecknet för 'pappa', placera händerna framför kroppen och spela med fingrarna över ett tänkt tangentbord. Händerna, överkroppen och huvudet kan därmed sägas finnas i *real space*. Dessa delar av berättarens kropp ingår i blandningen 'pappa'. I blandningen finns det synliga element (händerna) och osynliga element: tangentbord och datorskärm. Blicken som representerar pappans blick är riktad mot den tänkta datorskärmen. Tillsammans ingår dessa element i en *real space blend* med betydelsen 'pappa skriver på dator'. Beskrivningen är en återgivning av en situation som rådde dagen innan vilket representeras med tecknet för 'igår'. Så blandningen 'pappa skriver på dator' blandas med den temporala mentala

rymden 'i går' vilket tillsammans skapar blandningen 'pappa skrev på datorn i går kväll'. Hur många tecken som används beror på vilka ledtrådar berättaren bedömer att lyssnaren behöver och vilka förkunskaper i ämnet som lyssnaren har. Det är inte nödvändigt att beskriva alla element som ingår i en blandning (Liddell, Vogt-Svendsen 2007). Kroppshållning och ansiktsuttryck ger ytterligare information om aktiviteten (om det var lätt, jobbigt eller tog lång tid etc.).

Ovanstående teoretiska ramverk från kognitiv lingvistik gör det möjligt att beskriva hur tomrummet framför kroppen och tecknarens kropp bidrar med betydelse i teckenspråk. I svenskt teckenspråk används *real space blend* flitigt. Vanligast är att pekningar riktas mot element i olika blandningar, men även riktade tecken används.

Släktskap mellan nordiska teckenspråk

Det har gjorts försök att bestämma släktskap mellan teckenspråk i världen. Ett verktyg som har använts för detta ändamål är Swadesh-listan³. Listan består av 200 basord som ligger till grund för jämförelse mellan språk. En modifierad version av Swadesh-listan har tagits fram för tecknade språk av den amerikanske lingvisten James Woodward, och den består av 100 tecken. Denna lista har bland annat använts för att jämföra brittiskt, australiensiskt och nyzeeländskt teckenspråk mellan vilka man funnit ett starkt släktskapsförhållande (Johnston 2003).

Men hur är det med släktskapen mellan de nordiska teckenspråken? Språkkontakt förekommer mellan döva i Norden men ger detta avtryck i de olika teckenspråken? En etablerad uppfattning är att det finska teckenspråket och det svenska teckenspråket liknar varandra. Skälet till detta är att det i mitten av 1800-talet fanns döva elever från Finland som gick på Manillaskolan, en dövskola i Stockholm. När eleverna återvände till Finland tog man med sig en del tecken som man lärt sig i Sverige, och som därmed blev en del av det finska teckenspråket.

Två undersökningar har använt Swadesh-listan för att undersöka släktskapet mellan svenskt och finskt teckenspråk (Mesch 2006). Den ena undersökningen studerade moderna varianter av tecken medan den andra undersökte ålderdomliga tecken. Båda undersökningarna visade att det finns släktskap mellan de båda teckenspråken. Överensstämmelsen är 63 procent för ålderdomliga tecken respektive 72 procent för moderna tecken. Man fann större likheter mellan de moderna tecknen än mellan de ålderdomliga tecknen, vilket förvånade forskarna. Om det skedde influenser från svenskt teckenspråk

---

3 Swadesh-listan konstruerades av den amerikanske lingvisten Morris Swadesh under 1950-talet.

till finskt teckenspråk redan på 1800-talet borde rimligtvis äldre tecken visa större överensstämmelse. En trolig förklaring enligt forskarna är att kriterierna för "identiska tecken" och "likartade tecken" inte ger en rättvisande bild av släktskapsförhållandena (Mesch 2006).

Även om det finns ett släktskap mellan svenskt och finskt teckenspråk så innebär det inte att man förstår varandra utan besvär. De inlånade svenska tecknen har anpassats till det finska teckenspråket och utvecklas efter finska förhållanden. Det finska teckenspråkets munrörelser är influerade av det finska språket och det svenska teckenspråket har påverkats av svenskan. När munrörelser och manuella tecken inte stämmer överens med vad man är van vid, skapar det osäkerhet för förståelsen. Det ska tilläggas att det i Finland finns två teckenspråk: finskt och finlandssvenskt teckenspråk. Det finlandssvenska teckenspråket har ännu mer gemensamt med det svenska teckenspråket, men betraktas i dag som ett hotat språk⁴.

Liknande släktskapsrelationer finns mellan danskt och norskt teckenspråk. Teckenspråken på Färöarna, Grönland och Island har påverkats av det danska teckenspråket. Det är framför allt genom skolundervisningen som denna påverkan skett, inte genom kontakter mellan vuxna teckenspråkiga personer.

Ordboksarbete för det svenska teckenspråket

Det har bedrivits ordboksarbete vid Stockholms universitet sedan 2001. I dag består Svenskt teckenspråkslexikon av omkring 15 000 tecken.

Teckenordböcker för svenskt teckenspråk har tagits fram tidigare. Den första teckenordboken publicerades i början av 1900-talet (Österberg 1916) och den innehöll fotografiska illustrationer av ca 400 tecken och en liten grammatikbeskrivning⁵. Boken var resultatet av en planerad gemensam nordisk teckenordbok. En kommitté av nordiska delegater fick i uppgift att sammanställa en nordisk teckenordbok. Målet var att välja de tecken som bäst visade den illustrerade betydelsen och sedan presentera urvalet i en gemensam nordisk teckenordbok. Arbetet hann inte slutföras eftersom det första världskriget kom emellan. Nya försök att sammanställa en nordisk teckenordbok gjordes på 1950–60-talen, men inte heller då ledde det någonvart. Skolöverstyrelsen i Sverige gav 1968 ut en ordbok som innehöll en del danska tecken, men döva i Sverige reagerade negativt på detta. Reaktionen

4 Det finlandssvenska teckenspråket finns numera på Unescos lista över hotade språk. Det beräknas finnas 90 talare kvar i livet. En viktig orsak till detta är att den svenskspråkiga dövskolan i Borgå upphörde med sin verksamhet 1993.

5 100-årsjubileet av den första teckenordboken uppmärksammades på en temadag vid Stockholms universitet den 13 maj 2016.

var likadan i de andra nordiska länderna. Döva var avvisande mot de konstiga inlånade tecknen. Slutligen övergavs tanken på en gemensam nordisk teckenordbok.

År 1971 gjordes det ett försök till normering av det svenska teckenspråket. En teckenspråkskommitté som tillsattes av Sveriges Dövas Riksförbund fick i uppgift att "få till stånd ett 'riksteckenspråk'" (Sveriges Dövas Riksförbund 1978). Utgångspunkten var Svenska Akademiens ordlista. De ord som man kunde hitta lexikala tecken för togs med i teckenordlistan. Tecken som inte kunde beskrivas med svenska ord togs inte med. Tecknen illustrerades med stillbilder och hade svenska uppslagsord. En reviderad upplaga gavs ut 1978. Denna bok fick smeknamnet "blå boken" och fick med tiden ett dåligt rykte. Det berodde på att kommittén skapade nya tecken som teckenspråkiga inte använde. Några av dessa nyskapelser har dock överlevt och är i dag lexikala tecken i det svenska teckenspråket.

Efter det att det svenska teckenspråket erkändes av riksdagen 1981 påbörjade Sveriges Dövas Riksförbund ett nytt ordboksarbete. Utgångspunkten denna gång var inte att normera teckenspråket, utan att beskriva den teckenvariation som finns i det svenska teckenspråket. Arbetet slutfördes 1997 och publicerades i en tjock, tryckt bok i A4-format, som fick namnet Svenskt teckenspråkslexikon (Sveriges Dövas Riksförbund 1997). Det som var nytt var att tecknen presenterades utifrån tecknens handform, om en eller två händer används, tecknens läge och rörelse. I de tidigare teckenordböckerna sorterades tecknen i alfabetisk ordning efter de svenska uppslagsorden.

När it-tekniken slog igenom väcktes tanken på att ta fram en digital version av Svenskt teckenspråkslexikon. Det var möjligt att visa tecken i rörlig form via videofilmer, vilket är mycket åskådligare än att titta på stillbilder. Teckenspråksavdelningen på Institutionen för lingvistik vid Stockholms universitet tog på sig uppgiften att digitalisera lexikonet och publicera det på Stockholms universitets webbplats. Den digitala versionen av Svenskt teckenspråkslexikon publicerades 2001. Erfarenheter från detta arbete har använts i det fortsatta uppdraget att utveckla en teckendatabas. År 2014 fick lexikonet en ansiktslyftning och sökmöjligheterna utökades.

Det finns tecken som idag inte kan hittas i Svenskt teckenspråkslexikon. Det gäller framför allt de tecken som tillhör kategorin *avbildande verb*. Dessa tecken har ingen fast form och betydelsen förstås av sammanhanget. Det är en stor utmaning att inkludera dessa tecken i ett teckenspråkslexikon. Det finns kritik mot att man försöker utforma teckenspråkslexikon utifrån det ordboksarbete som sker för de talade och skrivna språken. Det råder inte ett till ett-förhållande mellan tecken och ord. Den västerländska traditionen att dela

upp grammatik och lexikon ställer till det när man vill beskriva teckenspråk i teckenordböcker (Hoyer 2012).

Språkrådet och Teckenspråksavdelningen vid Stockholms universitet har under 2016 inlett samarbete om hur Svenskt teckenspråkslexikon kan vidareutvecklas utifrån aktuella forskningsrön om tecknade språk.

Språklig identitet som etnisk markör

Till skillnad från andra språk finns det ingen entydig etnisk markör för talare av svenskt teckenspråk. Ofta får det nationella språket stå som modell. Om man syftar på dem som talar svenska i Sverige så kallar vi dem för svenskar (även om denna nationsbundna föreställning börjar vackla). Men hur är med teckenspråk? En grundmurad uppfattning är att teckenspråk talas av döva. Tidigare hette det *dövas teckenspråk*. Ordet *döv* är dock både en språklig etnisk markör och en benämning på en funktionsnedsättning, vilket ibland leder till synsätt som går i kollision med varandra. Språkbruket ses ibland som ett resultat av funktionsnedsättningen. Men stämmer det verkligen? Hur ska man se på hörande barn till döva? De är inte döva men likväl växer de upp med teckenspråk och dövulturen.

Det pågår diskussioner bland döva om hur man ska definiera sig som grupp. Många upplever att synen på dövhet som funktionsnedsättning har en negativ påverkan på dövas möjligheter i samhället och vill istället lyfta fram det språkliga perspektivet. Tankar om att få erkännas som språklig etnisk minoritet har hämtats från den amerikanske psykologen Harlan Lane. Han menar att det finns en döv etnicitet där språket har en central roll. Men det finns också kulturella drag och värderingar som särskiljer döva från majoritetskulturen (Lane, Pillard & Hedberg 2011). Att döva anses ha ett eget språk och en egen kultur är ingen ny tanke, men frågan aktualiserades i samband med att fem minoritetsspråk fick officiell status i svensk lag år 2000. Det svenska teckenspråket fick inte status som nationellt minoritetsspråk trots att många menade att villkoren i Europarådets minoritetskonventioner var uppfyllda. Ett skäl till varför det inte blev så kan vara att kommittén som utredde frågan inte såg kopplingen mellan språk och etnicitet när det gäller teckenspråkiga.

Ordet *teckenspråkig* används allt oftare i dagens diskussion. Det är språket och kulturen som är grunden för identiteten – inte graden av hörselnedsättning. Men orden *teckenspråkig* och *döv* är inte utbytbara. Med teckenspråkiga avses alla individer som identifierar sig som delaktiga i den teckenspråkiga gemenskapen och det gäller inte bara de som är audiologiskt döva. En del menar att båda perspektiven behövs. En del av dövas identitet bygger nämligen på de erfarenheter man får i ett samhälle där infrastrukturer och samhällstjänster

bygger på en förmåga att kunna uppfatta talspråk. Andra förespråkar rätten till flera olika identiteter. Varför ska bara *ett* särdrag definiera en människa?

Det svenska teckenspråkets ställning

Det svenska teckenspråket har fått större utrymme i det svenska samhället, inte minst i media. I sändningstillståndet för de markbundna tv-kanalerna finns villkor att man ska producera teckenspråkiga program men också göra program tillgängliga i teckenspråkstolkade versioner. De teckenspråksgestaltade sångerna i Melodifestivalen har ett reklamvärde som inte ska underskattas. Men det är i lagar och bestämmelser som språken ges legitimitet.

Det första erkännandet av svenskt teckenspråk skedde i Sveriges riksdag 1981. I bilaga 12 till budgetpropositionen (Regeringskansliet 1980) nämns för första gången officiellt att teckenspråk är dövas språk. I propositionen hänvisas det till Integrationsutredningen (SOU 1979:50) som menar att döva är tvåspråkiga och att ”denna tvåspråkighet innebär att de dels måste behärska sitt visuella/manuella språk, dels det språk som de omges med i samhället, svenskan.” (Prop. 1980/81:100, s. 294). Detta ledde till att läroplanen för dövskolan ändrades och fick en tvåspråkig inriktning. Såväl svenska som svenskt teckenspråk skulle vara undervisningsspråk.

Det dröjde innan svenskt teckenspråk nämndes i svensk lagstiftning. Det skedde först när språklagen trädde i kraft (Sveriges riksdag 2009b). Två paragrafer i språklagen handlar om det svenska teckenspråket. Samhället ska dels ”skydda och främja det svenska teckenspråket” (9 §), dels ska döva, hörselskadade och närstående till dem ”ges möjlighet att lära sig, utveckla och använda det svenska teckenspråket” (14 §). Språklagen är en ramlag och är vägledande för annan lagstiftning. Det är en skyldighetslag och pekar ut samhällets ansvar men kan inte ses en rättighetslag som kan åberopas i rättsliga tvister.

I språklagen jämföras det svenska teckenspråket med de nationella minoritetsspråken (finska, jiddisch, meänkieli, romska och samiska). Däremot räknas inte det svenska teckenspråket som ett nationellt minoritetsspråk beroende på det ställningstagande som lagstiftaren gjorde när Europarådets konvention för skydd av nationella minoriteter skulle anpassas till svenska förhållanden.

När Minoritetsspråkskommittén utredde om minoritetskonventionerna skulle ratificeras och implementeras i svensk lag, uppvtaktades kommittén av Sveriges Dövas Riksförbund, som menade att det svenska teckenspråket uppfyller de kriterier som satts upp för att språk skulle få minoritetsspråksstatus. Minoritetsspråkskommittén gick emellertid inte på denna linje och menade att konventionens syfte i första hand är en kulturkonvention. Så även om döva själva ser sig som en kulturell grupp ansåg kommittén ”att språket får snarare

i första hand ses som ett kommunikationsmedel för döva, ett sätt för döva att trots sitt handikapp kunna kommunicera med omgivningen” (SOU 1997:50). Därmed gick kommittén på tvärs med språkforskningen, som belagt att det svenska teckenspråket är ett språk. Dessutom menade kommittén att teckenspråket redan hade en officiell ställning i Sverige och att en ratificering inte skulle leda till ytterligare stöd. Även här gick man emot bättre vetande, för det var ju bristen på lagligt stöd som motiverade Sveriges Dövas Riksförbund att uppvakta kommittén. Annars hade det inte varit nödvändigt.

Teckenspråkets ställning har utretts ytterligare i Teckenspråksutredningen (SOU 2006:54) och i Språklagsutredningen (SOU 2008:26). Det har lett fram till att svenskt teckenspråk nämns som ett särskilt språk i språklagen, där det jämföras med de nationella minoritetsspråken. Det heter ofta att ”svenskt teckenspråk i praktiken har samma ställning som de nationella minoritetsspråken”. Men det stämmer inte riktigt. I lagen (2009:724) om nationella minoriteter och minoritetsspråk finns det ett starkare språkligt skydd för de nationella minoritetsspråken inom barnomsorgen och äldreomsorgen, som är viktiga språkliga domäner. Även stödet för modersmålsundervisning i skolan är starkare för de nationella minoritetsspråken. Många teckenspråkiga menar att det svenska språket bör få status som ett nationellt minoritetsspråk.

Trots förstärkning av teckenspråkets ställning i lagstiftningen sker det en utveckling i motsatt riktning. De tidigare homogena teckenspråksmiljöerna i förskolor och skolor håller på att fragmenteras. Många föräldrar och förskolor använder hellre teckenstöd till tal än svenskt teckenspråk med sina barn. Barn har i dag sämre möjligheter att utveckla det svenska teckenspråket (Lyxell 2014). Många döva barn med hörselimplantat går i kommunala grundskolor, där de inte kommer i kontakt med andra teckenspråkiga barn. Antalet elever i dövskolan har successivt minskat under en lång period. Det har dock skett ett trendbrott i Sverige, och det börjar komma fler elever till dövskolan igen (Specialpedagogiska skolmyndigheten 2016). Men på grund av yttre tryck från föräldrar till barn med hörselimplantat tillåter specialskolorna talspråk i undervisningen i högre grad, vilket leder till kontroverser. Helt döva elever riskerar nämligen att hamna utanför när talspråk används, vilket leder till ojämlika kommunikativa förhållanden. Inte alla elever behärskar svenskt teckenspråk när de kommer till specialskolan, vilket påverkar undervisningen.

Ett annat stort bekymmer är bristen på tolkar på arbetsmarknaden. Arbetsgivare förväntas stå för tolkkostnaden vilket gör att döva har svårt att få anställningar även när de har goda akademiska meriter. Det blir helt enkelt för dyrt för arbetsgivaren. Det finns i dag olika huvudmän för tolkservicen, och det är ibland oklart vem som ska stå för kostnaden för tolkar. En statlig utred-

ning (SOU 2011:83) har föreslagit att tolkverksamheten ska slås samman och placeras under en statlig huvudman. Regeringen är avvisande till tanken om en statlig tolkmyndighet och försöker därför hitta andra lösningar. Nya utredningar har tillsatts och tolkverksamhetens framtida organisation har blivit en utdragen fråga, vilket skapar frustration hos tolkbrukare.

Det finns med andra ord en hel del kvar att göra för att stärka det svenska teckenspråkets ställning i Sverige.

Summary

There are five minority languages which have status as a national minority language in Sweden, but Swedish Sign Language is not one of them. Many people advocate a different view on Swedish Sign Language and the speakers of this language. All too often Swedish Sign Language is considered a language for people who have hearing loss, but deaf people see themselves primarily as a minority group. Therefore the Swedish Sign Language should attain status as a protected minority language. There is a large group of hearing people that are native sign language speakers, which challenge the concept "the language of the deaf". This article covers how the Swedish Sign Language have evolved, the structure in the language and the status of the language.

Tommy Lyxell är språkvårdare i svenskt teckenspråk på Språkrådet, Institutet för språk och folkminnen.

Referenser

- Ahlgren, I. & Bergman, B., 2006: Det svenska teckenspråket. *Teckenspråk och teckenspråkiga. Kunskaps- och forskningsöversikt*, SOU 2006:29. Regeringskansliet, Stockholm, s. 11–70.
- Andersson, A., 2009: 1875: Skavlan om teckenspråk. *Nordisk tidskrift för hörsel- och dövundervisning*, nr. 4.
- Avdelningen för teckenspråk, Institutionen för lingvistik, Stockholms universitet 2014: *Svenskt teckenspråkslexikon*. URL: <http://teckensprakslexikon.su.se/handformer>. (Hämtad 14 april 2016).
- Bergman, B. & Björkstrand, T., 2015: *Teckentranskription*. Institutionen för lingvistik, Stockholms universitet, Stockholm.
- Danielsson, L., 1991: *Att vara invandrare och döv : en dubbel utmaning?* Delrapport 1. Sveriges invandrarinstitut och museum, Tumba.
- Fauconnier, G., 1985: *Mental spaces : aspects of meaning constructions in natural language*. MIT Press, Cambridge, Mass.
- Fauconnier, G. & Turner, M., 2002: *The way we think : conceptual blending and the mind's hidden complexities*. Basic Books, New York.
- Hedberg, T., 2006: Dokumentation av ålderdomliga och regionala tecken i svenskt teckenspråk. *Teckenspråk : sociala och historiska perspektiv*, (red.) K. Hoyer, M. Londen & J. Östman. Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur, Helsingfors universitet, Helsingfors, s. 97–106.
- Hoyer, K. 2012. *Dokumentation och beskrivning som språkplanering : perspektiv från arbete med tre tecknade minoritetsspråk*. Helsingfors universitet, Helsingfors.
- Johnston, T. 2003, BSL, Auslan and NZSL, three signed languages or one? *Cross-linguistic perspective in sign language research: Selected papers from TISLR 2000*, red. A.e.a. Baker, Signum Verlag, Hamburg, s. 47–69.
- Lane, H.L., Pillard, R. & Hedberg, U., 2011: *The people of the eye : deaf ethnicity and ancestry*. Oxford University Press, Oxford ; New York.
- Liddell, S., 2003: *Grammar, Gesture, and Meaning in American Sign Language*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Liddell, S. & Vogt-Svendsen, M., 2007: Constructing Spatial Conceptualizations from Limited Input: Evidence from Norwegian Sign Language. *Gesture and the Dynamic Dimension of Language. Essays in Honor of David McNeill*.

- Gesture Studies 1*, red. S. Duncan, J. Cassell & E. Levy, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, s. 173–194.
- Lyxell, T., 2014: *Se språket – barns tillgång till svenskt teckenspråk*. Rapporter från Språkrådet nr 3, Stockholm.
- Max Planck Institute for Psycholinguistics 2016. *ELAN*, 4.9.3. The Language Archive, Nijmegen, The Netherlands.
- Mesch, J., 2006: Påminner nationella teckenspråk om varandra? *Teckenspråk : sociala och historiska perspektiv*, red. K. Hoyer, M. Londen & J. Östman. Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur, Helsingfors universitet, Helsingfors, s. 71–95.
- Österberg, O., 1916: *Teckenspråket : med rikt illustrerad ordbok över det av Sveriges dövtumma använda åtbördsspråket*. Faksimilutgåva 1992, SIH-läromedel, Örebro.
- Parkvall, M., 2015: *Sveriges språk i siffror : vilka språk talas och av hur många?* Språkrådet : Morfem, Stockholm.
- Regeringskansliet, 1980: *Bilaga 12 till budgetpropositionen 1981*. Regeringskansliet, Stockholm.
- SOU 1979:50. *Huvudmannskap för specialskolan*. Regeringskansliet, Stockholm.
- SOU 1997:192. *Steg mot en minoritetspolitik – Europarådets konvention om historiska minoritetsspråk*. Justitiedepartementet, Stockholm.
- SOU 2006:54. *Teckenspråk och teckenspråkiga. Översyn av teckenspråkets ställning*. Regeringskansliet, Stockholm.
- SOU 2008:26. *Värna språken – förslag till språklag*. Regeringskansliet, Stockholm.
- SOU 2011:83. *En samlad tolktjänst – samordning och utveckling av tolktjänst för barndomsdöva, vuxendöva, hörselskadade och personer med dövblindhet*. Regeringskansliet, Stockholm.
- Specialpedagogiska skolmyndigheten, 2016: *Årsredovisning 2015*. Specialpedagogiska skolmyndigheten, Härnösand.
- Språkrådet, 2015: *Det svenska teckenspråkets grammatik*. Institutionen för språk och folkminnen. URL: <http://www.sprakochfolkminnen.se/sprak/minoritetsprak/svenskt-teckensprak/det-svenska-teckensprakets-grammatik.html>. (Hämtad 19 april 2016).

Sveriges Dövas Riksförbund, 1997: *Svenskt teckenspråkslexikon*, Sveriges Dövas Riksförbund, Teckenspråksavdelningen, Leksand.

Sveriges Dövas Riksförbund, 1978: *Teckenboken* [Ny, utök. uppl.]. Sveriges Dövas Riksförbund, Leksand.

Sveriges riksdag 2009a: *Lag (2009:724) om nationella minoriteter och minoritetsspråk*. URL: https://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Lag-2009724-om-nationella-m_sfs-2009-724/. (Hämtad 19 april 2016).

Sveriges riksdag 2009b: *Språklag (2009:600)*. URL: http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Spraklag-2009600_sfs-2009-600/. (Hämtad 19 april 2016).

Wallin, L. & Mesch, J., 2015: *Annoteringskonventioner för teckenspråkstexter*, version 6, Institutionen för lingvistik, Stockholms universitet, Stockholm.

Vogel, A. 2011: *Språket, kroppen och tankarna : introduktion till kognitiv semantik*, 1. uppl., Studentlitteratur, Lund.

Nyckelord: svenskt teckenspråk, (teckenspråks)grammatik, statusvård, ordboksarbete, regional variant, språksläktskap

Bibliografiske oplysninger

Lyxell, Tommy, 2016: "Det svenska teckenspråket – ett svenskt språk" I: Torbjørg Breivik (red.)

Sprog i Norden 2016, s. 117–133.

<http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/sin/index>

©Forfatterne og Netværket for sprognævnene i Norden
